

Azurmendi, B. Gandiagaren editore “iradokitzailea”

Paulo Agirrebaltzategi

Hemeretzi/hogei urteko mutil gaztea zen Joxe Azurmendi, Bitoriano Gandiagaren urtetako poema-sorta eskuetan ipini ziotenean eta horren edizioa prestatzeko eskatu (1960). Gandiagak 32 urte zituen orduan; Arantzazuko seminarioan emanak azken bostak, irakasle. Argitaraturik ere bazuen ordurako 30 poematik gora ikastetxeko barne-aldizkarietan nahiz zabalduagoetan (*Egan, Euzko-Gogoa, Arantzazu*); eta zenbait olerki-sari irabazia ere bazen: Donostia (1951), Zarautz (1954), Arantzazu (1956), Euskaltzaindia (1959).

Bi anekdota ekarriz hasiko gara, Joxe Azurmendik berak idatzita utziak eta behin baino gehiagotan lagunartera atereak:

1980. urtea. Bada bertso-sorten bilduma bat, “Liburuko Gandiaga” [sic] deritzana argitaratu gabea, Bitorianok Arantzazuko seminarioko irakasle-kideen urtebetetze-egunetarako eta bere adiskideen bestelako ospakizunetarako landuriko bertsoak jasotzen dituen. Dionisio Arruti adiskideak paratua zuen horien bilduma, ez argitaratu eta salgai jartzeko, baina bai lagunen artean zabaltzeko, autorearen beraren erreparoa gainditu ondoren. Dionisio “editoreak” Joxe Azurmendiri eskatu zion bere kasa bildumarentzako hitzaurrea. Ez titulu eta ez azpi-titulu, sarrera informala idatzi zuen Joxek, bertso-sorten bildumari edo horren lagunarteko edizioari zegokion modukoa, baina oso iradokior eta atsegina. Bildumaren aurkezpena egite-

ko afaria antolatu zuten Arantzazuko seminarioan, bertako irakasleen eta Gandiagaren kanpoko hainbat lagunen artekoa. Apal-apal eta ia lotsaturik agertu bazen Bitoriano afaritara, apalago entzun behar izan zuen Joxeren sarrerako honako esaldi adierazgarrien hau: “Hitzaurreak, jeneralean, autorearen izenean irakurleentzat egin ohi dira; oraingoan, halere, alderantziz aterako dugu sakea: egilearentzat irakurleen izenean. Berak egin baitu lana, baina, beti bezala, orain ere bera dugu zer egin duen enteratzen azkena” (*Liburuko Gandiaga-I*, 1982, III. or.).

Bigarren anekdota Gandiaga hil zorian zegoeneko elkarrizketa da, Joxek bere azken liburuan idatzita utzi duena (*Azken egunak Gandiagarekin*, 45. or.). Bisita laburra egite aldera joana zitzaion komentuko gela apalera; luzatu egin zen, ordea, elkarrizketa hiru orduz, Gandiagak berak eskatuta: bizitzaz eta poesiaz, Arantzazuko lurraldeaz eta arteaz, eta poetaren Arantzazuko motibo literario nagusiez mintzatu ziren: elorria, apostoluak, Andre Maria... “*Harrizkoa zara*, [Andre Mariaren irudia], zuk irakatsi diguzu horrela ikusten eta esaten, nahi izan nion eskertu nire bisitakoan”, Joxek. “Zer nahi duzu... Nik ikusten nuen, ez nuen ezer ulertzen, eta ikusten nuena esan behar nuen”, erantzun zion Gandiagak.

Bere *Elorri* liburuaren jaiotzari buruz ari zela, honako hau idatzi zuen *Hegats* aldizkarian Gandiagak –bestetan ere gogoz aitortua duena–: “1958-1960a urteak dira, eta hemen, beste izen bat aipatu behar dut, Joxe Azurmendirena. Honen eskuetan utzi nituen *Elorri* izenpean idatzirik nituenak, eta honek bakandu, sailkatu eta sortatu zizkidan *Elorri*-n ageri diren eran” (“Izendatu dida-

zuen gaia”, in: *Hegats* 4, 1991, 209. or.). Edizioaren estrategia konplexuagoa izan zen, Gandiaga bera ez baitzen ausartzen bere poemak argitara ematera, eta haren lagun J. A. Astigarragak eta nagusiak aurreratu zitzaizkion, Azurmendiri laguntza eskatu eta liburua argitararazteko. 250 orrialdeko poema-sorta idatzia –1950-1959 urteetako lana– eta txukun daktilografiatua zeukan Gandiagak, *Elorriko Lorak* izeneko; liburu bihurtu eta argitaratzeko urratsa egiteko beldurrez, ordea. Horrela ekin zion, beraz, Joxek enkargua betetzeari, Gandiagaren gela xumean hainbat bilera eta elkarrizketa tarteko. *Elorriko Lorak* karpeta-ko poemetan Azurmendiren ohar eta iradokizunik ikusi ahal dugu. Garbiketa handia egin zuten bien artean, karpeta-ko erdiak edo bakarrik sartu baitzituzten liburuan, eta beste hainbeste sortu edo inguratu zituen Gandiagak, liburua osatzeko. Hitzaurrea –atarikoa– L. Villasanteri eskatu zion Gandiagak. Liburuaren atal bakoitzari bere iruzkintxo poetiko bana idatzi zien Joxek, bizkaieraz.

“Oso gizon koldarra eta izua zen, bere buruan bat ere konfiantzarik ez zuena”: horrela ezagutu zuen Joxek Bitoriano. Autoreari beraren buruagan konfiantza harraraztea izan zuen, hain zuen, bere egiteko behinena, liburuari forma ematearekin batera.

1962an argitaratu zuten *Elorri*. Azurmendiren eta Gandiagaren arteko lehen harreman pertsonal eta literario hura 40 urtez luzatu zen, Joxek berak dioenez: “Bien arteko lotura berrogei urtekoa izan da” (Gara, 2001 otsaila, 22, 60. or.). Urrunagokoa, Joxe atzerrian bizi izan zen bitartean; oso hurbilekoa ondorengo hogeitau urteetan. Izan ere, 1965ean Erromara eta hurrengo urtean Alemaniara

aldatu zen Azurmendi. Hamabost urte emango zituen Euskal Herritik kanpo.

Poesia askotxo idatzia zuen Joxek berak, 1960an Gandiaga eta biak *Elorri*-ren edizioan jardun zirenerako: gaztelaniaz saririk ere bazuen irabazia eta euskaraz, argitaratzeko; ordutik zuen ezaguna Gandiagak horren olerki-koaderno-etako bat. Hamar urte geroago, haiek eta beste argitaratzeko ardura hartu zuen berak artean argitaratu gabe egonaren errudun sentitzen zelako agian, lehenago Paulo Iztuetak abiatutako proiektuari helduz. Joxe Azurmendi adiskidearen *Hitz berdeak* olerki-liburua kaleratu zuen, beraz (1971), bere eskuz idatzitako aurkezpen eta guzti hitzaurre kritiko-literarioa idaztea Joan San Martinen esku utzi zuen.

Joxeren liburu argitaratu berriaren kariaz, elkarrizketa egin zioten Gandiagari *Arantzazu* aldizkarian. Eta haren poeta-mailaz galdetuta, honetara erantzun zuen (*Arantzazu*, 490. zenb., 1971, 345-347 or.):

“Gutxi bezelakoa. Sekulako etorri ugaria eta dizdiratsu bat duena; sentimendu eta irudi handiak etengabeko turruskan darizkiona. Joxeren hiru poesi koaderno eta haiez kanpo idatzi dituen poemarik gehien gehienak ezagutzen ditut. Ez diot poesi erdisperdikorik arkitu. Baina poema guztiak ez ditu tamaina bereko: Zein baino zein altuagoak ditu, zein baino zein sakonagoak, zabalagoak, ederragoak. Joxek bere poema horien bidez agertu digu bere poeta dohai oparoa. Egia esan, saiakera eta beste artikulu mota guztien idazleagoa agertu zaigu bere idazlanetan, poeta bezala baino. Halare, zalantzarik gabe aitortuko dut azken

urteotan euskal poesiak lortu dituen gorengo mailetan urrezko apal bat merezi dutela Joxeren poemak.”

Euskal poesia sozialean, berriz, aintzindari eta eredutzat zeukan Bitorianok Joxe. Hona elkarrizketa berean jaulkita-koa:

“Euskal poesia berrian, Aresti ageri zaigu aurrelari bezela, eta izan ere, bera izan da, ezpairik gabe, poesia berriari egiazko bultzada eman diona. Halere nik, Arestiri ezer kendu gabe, eta ni neuk dakidanez, elkarrengandik urruti etzirala ibili, esan behar dut. Gaurko poesia berriaren atari berean zabaldu bai ziran Joxeren lehenengo koadernoaren kopiak euskaldun poeten artean. Gainera denok dakigu garai hartan Joxek eta Arestik izan zituzten hartu-emanen berri. Bestalde, lehen ere erantzun dizut Azurmendi ez dabilela inoren atzetik. Haren aurreneko poesi koaderno hogei ta bat urte bete zituen aurretik idatzitakoa da, 62 aurretik. Poema beltzaren arbola askoz lehenagokoa du. Lehenengo 58 inguruan hasitako ta landutako poesia bide du, baina urteak aritu omen zan hura lantzen. Lehenengo koadernoko poesiak 59/60 urteetan sortu ziran apika, baina haren bigarren koadernoko zenbait atal ere Arestiren “Harri ta Herri” baino lehenagokoak baitira. Ongi oroitzen naiz, nire ELORRI elkarrekin prestatzen ari ginanerako bukatuta zegoela Joxeren lehenengo [sic, lehenengo?] koaderno, ta poesia gehiago ere ageri ziran haren paper piloetan.”

Utz dezagun, baina, Gandiagak Azurmendiren poesiaz pentsatzen zuena, eta itzul gaitezen Joxek Bitorianorengan izandako eraginari buruz mintzatzeraz.

Hamabost urtetan kanpotik ibili zen, beraz, Azurmendi, horietako hainbatetan Hego Euskal Herrira jaitsi ezinik gainera. Tartean Gandiagak beste bi obra argitaratu zituen: *Hiru gizon bakarka* (1974) eta *Uda batez Madrilén* (1977). Horien edizioan ez zuen nonbait zuzeneko partaidetzarik izan Joxek –Pello Zabaletak batean eta Joxe Antonio Adurizek bestean hartu zuten nolabait hark *Elorri*-n betetako editore eginkizuna—. Baina Gandiaga Madrilgo kaleetan bere sentsazioak hartzen eta papereratzen ari zela gero liburura eramango zituenak, Joxerekin gogoratu zen eta gutun moduko bat idatzi hari, konfesio gisa, bere idazte-ahalegineko neke eta penen berri emanez: “Joxe Azurmendiri: Lehenengotan galduta nenbilen ni. Ezin nuen harrapatu ezer. Ikusten nizkian kaleak, kotxeak, abiadura. Hori da diodan txundidura edo delako ez dakit ba zer...” liburuaren 47. orrialdean dator gutun osoa.

Bizirik jarraitu zuen bien arteko harremanak, elkarrekin egoteko aukerak bilatuz. 1973an izan zen Donibane-Lohitzunen UEUren lehen ekitaldia. Azurmendi bertan jardun zen, hizlari, Filosofiaren sailean; Gandiagak entzule moduan hartu zuen parte egun guztietan, irakasle “hitz-piraten” hitzaldiak miresmenez entzuten; jardunaldien kronika idatzita utzi zuen gero *Arantzazu* aldizkarian. Ondo baliatu zituen Bitorianok egun hauek Joxerekin hitz-aspertu aspergabeak edukitzeko lagunartean eta bakarka, Donibane Lohitzuneko itsasertzeko ilunabar eta gau ederretan... Hurrengo urtean *Hiru gizon bakarka* argitaratu zuen.

1980an Donostian bizi zen Joxe Azurmendi. Dionisio Arrutiren deia hartu zuen Arantzazuko seminariotik. Gandiagaren bertso-sorten bildumari hitzaurrea egingo al zion, eskabidea. Baiezkoa erantzun zuen –huraxe berarentzako lehen aukera Gandiagari hitzaurrea eskaintzeko!–. Gorago emana dugu *Liburuko Gandiaga-I* bildumaren aurkezpen-afariaren berri. Bertso-bildumako literatura “zirkunstantziala” beste hizkuntzetako gorte- eta areto-literatura barrokoarekin alderatzen du Joxek –Bitorianok berak apalago “etxe-literatura” deitua zuen aurkezpenean–. Joxeri eskainitako bertso-sortarik ere bada bilduman, non urte hartako Aste santuan Espainian zehar egindako haren ibilerak kontatzen baititu, bertsolariaren zirto eta guzti: “Batzuk jesta egile [Joxe] / bestetzuk kronista [Gandiaga]” (ik. 39. or.).

Bilduma jendartean zabaltzeko autorearen edonolako kezken berri jakinik, hitzaurre berean idatzi zuen Joxek: “Ezagutzen ditugu Gandiagaren larriok aspaldi samartik, ez da ezer berririk. Izan ere, Gandiaga, tontoa ez da, baina sekula ez da enteratzen bere obraren balioaz, bestek esan eta gero arte. Bestekin fidatzen da, bere buruarekin ez”. Eta honako hau gaineratu zuen: Kantuok “ez dira Gandiagarenak izate hutsagatik bildu, Gandiagarenak eta Gandiagaren tamainakoak direlako baizik”.

Bitorianoren ondorengo liburua *Denbora galdu alde* izan zen (1985), bere krisialdi fisiko-psikikoan erorita zegoelarik idatzitako gogoeta eta poemez osatua. Larrialdian idatzita, larrialdi handiagoan ipini zuten Bitoriano, hori argitaratzea bultzatu zutenean. Berriro ere Joxerengan bilatu zuen babesa eta bermea. Donostiara egun batzuetarako

joan, eta adiskidearekin batera irakurriko zuen testu osoa, hark iradokitzen zizkion zuzenketa eta aldaketak adi-adi entzun, luzaroan hausnartu, egokitasuna probatu, eta gehienetan onartu egingo zituen arte.

Liburuaren inprimategirako karpetakoa lehen orrialdean Joxeren oharra ikus dezakegu bere esku eta kaligrafiaz idatzita, testuaren azpian jarritako datari buruz: “Kentzea hobe izango da”. Ondorioz atal guztien azpiko horrelako data-erreferentzia denak ezabatu egin zituzten liburu argitaratuan, seguruenik Gandiagaren gogoetei eta poemei kutsu anekdotikoa kentzearren. Bertso-sortetako bertso-
ren batzuk ere baztertu egin zituzten, Joxeren iradokizunez, edota horien ordena aldatu (“Tristuraren menpetik” sortan, adibidez). Liburuak, ordea, ez zuen inoren sarrera eta iruzkinen beharrik, ezta Joxerenik ere. Hain zen Gandiagaren barru-barrukoa!

Hiru gizon bakarka liburuaren bigarren edizioa argitaratzea proposatu zioten Gandiagari (1991). Lehenengoan kanpoan geraturiko –geratu “beharreko”– olerki-sorta bat gaineratu nahi du autoreak; horiek aukeratu eta J.A. Adurizi eman dizkio euskara batuan jartzeko 30 olerki, aspalditxo idatziak. Horietako bat “Euskal Herria ona da” hasten dena. Lehen eskuizkribuan olerkiaren buruan idatzia zuen Bitorianok Joxeren epigrama hau: “Nekazari:/ nire hitza/zure aitzur kolpea da”. Eskuizkribukoa aski aldatuta, lehen kopia daktilografiatua egin zuen (autoreak), epigramarik gabe; horren gain aldaketa berriak sartu zituen autoreak berak; eta beste bi kopia daktilografiatu egin (zituzten); horietako batean testu-aldaketa estilistikoren batzuk ageri dira, itxuraz Azurmendik bere eskuz idatziak; Adurizek

zuzenduriko sortan zegoen olerki hori ere, baina azkenean argitaratu gabe geratu zen, bigarren edizioan olerki berririk ez sartzea erabaki zutelako Azurmendiren iradokizunez? Lehengo hitzaurrea utzita, epilogo luzea gaineratu zuten edizio berrian, Joxek idatzia. Adierazgarriak dira Gandiagaren eskuzko eskaintza-testuak, Azurmendiri eta Adurizi oparitutako ale banatan:

Joxe Azurmendi adiskide: Hartu zenidan materiala, garbitu zenidan, taiutu zenidan eta era onargarritan itzuli zenidan aspaldi hartan. Oraingoan ere badu zure ikutu berririk. Berriro eskertzen dizut Elorriren konposaketa.

Jose Antonio Aduriz: Beti aurkitu zaitut laguntzeko prest eta makina bat orduz baita lagundu ere. Aitorpen hau zor dizut, baita esker onik ere. Zure lanaren ale polit hau eskaintzen dizut, pozgarri dakizun.

Goiago esan dugunez, orduan eta gerora maite zuen Gandiagak Donostiako Jakin anaiartearen Groseko etxean egunen batzuk ematea, bereziki libururen bat argitaratzeko prestatzen ari zenean, Azurmendi eta Adurizen iradokizunak eztabaidatu, aztertu eta egosteko eta bertako beste lagunak iritzia ere jasotzeko: *Gabon dut anuntzio* eta *Gorazarre liturgikoak* Jakin-en afaritan abestuta edo irakurrita daude, argitaratu aurretik. Goizeko ordu luzeak ematen zituzten Azurmendik eta Gandiagak argitaratzeko poemak irakurtzen eta aztertzen, Jakin taldeko beste lagunak kanpoan lanean ziren bitartean –bazkaria oso berandu izaten zuten garai hartan. Bitorianok ahots goran irakurri, Joxek ixilik entzun... Berriro irakurri; eta berriro;

ohartzoren bat hemen, zuzenketatxoren bat hor; “hitz hau egokiagoa hemen, lerro hau kentzea hobeto”. Aldaketa txikiak onartu egiten zituen Gandiagak gehiengotan, ez, ordea, aurretik hausnarketa lasaia egin gabe. Baina bazekien tinko defenditzen ere bere obraren ildo nagusia. Joxek kontatuta dakigu: “*Elorri* argitaratzekoan bazeuzkan [Gandiagak] eduki erromantze tankerako kanta batzuk Arantzazukoak, neuri asko gustatuak eta libururako aurreikusiak zeudenak, baina berak bota egin zituen azkeneko momentuan, ez zituen nahi liburuan” (a.l., 43. or.). Autoreak *Elorri*-n nahi zuen estiloaz bestelakoak ziren nonbait.

Goiz luzeak haiek... Joxe, aszeta samarra jan-kontuetan, ohartzen ez goseak abailduta zeukala ondoan Bitoriano gizajoa, txorizo-muturren bat edo gazta-zatiren bat ere eskatzeko beldurrez edo, lanean murgilduta. Azkenean hamarretakotzat zer eskainiko Joxek, eta baso bat te... Jakin anaiartearen etxean jasandako goseen kontura bertso umoretsu zorrotzak jarriak ditu Gandiagak, Azurmendiren doktore-tesiaren aurkezpenera Donostiara joan eta bazkaririk gabe geratu behar izan zuenekoak: “Donostia partera” (*Liburuko Gandiaga*-3, 40-41 or.). Geroxeago Joxe beraren urtebetetzekoan bazkari ederra eskaini ziotenean, barkaberago agertu zen Bitoriano Jakinekoekin!

Esker oneko agertzeaz gain, miretsi egiten zuen Bitorianok Joxe. Euskal literaturari buruzko bere hitzaldi eta elkarrizketetan behin baino gehiagotan erabili zuen laudoriozko hitzik adiskidearentzat. Arantzazuko “poesi eskolaz” galdera-sorta ipini ziotenean, honetara definitu

zuen adiskidea: “Poeta handia. Lagun ona. Poesiak galdu edo galzorian duen batez ere poeta den gizona”. Eta behe-raxeago, *Elorri* liburuaren sorreraz ari dela: “Ni neuk, Joxantonio Astigarraga, Antonio Bilbao eta Joxe Azurmendirekin izan nuen neure zerikusia ta zerikasia”. Egungo euskal poesiari buruz egindako galdera potoloa-ren aurrean nahiago zuen Gandiagak, Azurmendi eta horrelakoen itzalpean gerizatu bere burua: “Zer mailatan dago gaurko euskal poesia? Inoren ahoz erantzutekotan, Joxe Azurmendik aurtengo udaran esan zidana ez da eritzi txarra: Gaurko euskal poesia Europako onena ez baldin bada onenarekin berdintzekoa ba omen da behinepehin, bere ustez”. Horrela egin zion ihes Gandiagak galde-tzaileari (*Zeruko Argia*, 1974, otsailak 3, 12. or.). Gandiagaren bizitzako azken liburu argitaratua *Ahotsik behartu gabe* izan zen (1997). Uda hartan ere Jakin-eko lagunen etxera joana zen, opor-egunen batzuk emate alde-ra, baina aldi berean bere liburu berriari azken zuzenketak egiteko, J. A. Adurizen laguntzaz. Azurmendi kanpoan zen aldi hartan; baina, inprimategirako testuari honek eskuz egindako oharrei adi baldin bagaude, iradokizunik egiteko aukerarik eman zion autoreak oraingoan ere. *Hiru gizon bakaka*-ren 2. edizioa (1991) eta horren epilo-goa aipatuak ditugu: “Epilogo, Gandiagaren beraren barrutik egina adiskideari Joxe Azurmendik”. Tituluak berak adierazten digu hobekien Joxek Gandiaga idazlea-rrangan izan zuen editore-eginkizunaren eta eraginaren zentzua: hau da, autoreak beraren obran sarrarazi, eta berak idatzitakoa ulerraraztea eta kasu honetan esanaraz-tea. “Nire konfesioa da” esan zuen Gandiagak 1993an

Oñ atiko euskaltegi-barnetegian egin zioten elkarrizketan (grabatua, paperean argitaratu gabe). Magnetofonia aurrean jarri omen zion Joxek, eta epilogoia eginda aurkitu; liburuaren bigarren edizioa izanik berrargitalpena funtsean, garrantzirik handiena horretan Joxeren epilogoak zuela gaineratu zuen.

Argitaratu gabeko poema eta idatzi asko utzi zuen Gandiagak hiltzean. Horien artean bazen argitaratzeko berariaz prestatutako materialik ere: bereziki karpetetako batean eraturako olerki- eta bertso-bilduma, ondo antolatua eta zortzi ataletan sailkatua, bakoitzaren sarreratxo eta guzti; aurkibidea ere bai, baina titulurik gabe artean. Argitaratzea erabakita, Joxe Azurmendiri eskatu zioten hitzaurrea editoreek. Oso ondo baliatu zuen aukera berak, hil ondoko *Adio* liburuaren “Hitzaurre modukoa” idatziz (7-23 or.); oraingoan, ordea, irakurleentzat, autorearentzat ezin eta.

Gandiagaren bizitzaren “adiotzat” interpretatu zuen Azurmendik liburu. “Iruditu zait adio bezala pentsatu/sentitua dela liburu dena, edo kasik dena behintzat, eta horrek erabaki dituela bai liburuaren tankera eta bai gai nagusiak”, esan zuen Joxek, liburuia kaleratzean egin zioten elkarrizketan. Horko hainbat pieza poetaren bizitzako azken aldian idatziak direla uste du gainera. Bada, izan, bestelako argumenturik, liburu-gaia lehenago paratua behar zuela esateko ere; gainera horko pieza askotxo autorea hil baino hogeita bat urte lehenagokoak dira; baina horrek ez dio axolarik hemen. Autorea hilda, editoreek eskubidea hartu ohi dute sarritan haren proiektua berrinterpretatzeko, ez bakarrik titulu adierazgarria ipiniz, eta

bai liburuaren gorputzaren osaera birmoldatuz ere –*Adioko* “Orbelaun-Arantzazu” prosazko hasierako idatzi luzea (25-36 or.) ez zegoen Gandiagak osaturiko karpetan; alde-rantziz, liburu-gaiaren “Lagunarte” izeneko azken ataltzat hamar bertso-sorta aspaldiko sartzea zeukan pentsatuta Gandiagak, *Adio* liburutik kanpoan geratu direnak.

Inork izatekotan, Azurmendik zuen eskubide eta itzala Gandiagaren liburu berria interpretatzeko. Ez al zen, bada, bera hari ikusarazten trebatua, beraren idatzian egon bazegoena, baina hark ikusten ez zuena? Dena dela, Joxeren hitzaurrea irakurlearentzako atari baino gehiago dela uste dut: oso gertutik, ezagutu izan duen poeta eta lagunaren bizitzaren eta lan poetiko-literario osoaren irakurketa eta aurkezpen globala egiteko baliatu zuen. Azken egunak *Gandiagarekin* liburuaren nolabaiteko sarrera zirriboratu zigula uste dut Joxek, *Adio* liburuaren hitzaurrea idaztean.

Hegats-etik eskatua zidaten lankidetzaren honen berri eman nion Joxe adiskideari, aldi berean informazio pertsonalen bat eskatuz. “Joxe Azurmendi, Gandiagaren editore kritikoa” eraman zezakek titulutzat, esan nion. Hori heu haiz! –erantzun zidan bat-batean, azken urteotan lantzea egokitu zaidan Gandiagaren idatzi guztien “edizio kritikoa” –oraingoz Internet-en bakarrik ikus daitekeena: <http://www.gandiaga.com/> gogoratuz edo. Nire lana, ordea, edizio ondokoa izan duk –beharko nion erantzun, are autorea hil ondokoa; ezin lagundu, beraz, hari, obraren aurreko zalantza, kezka eta larrialdietatik ateratzen. –Aitortu eta eskertu beharra dut, bide batez, “edizio kritiko” hori bideratzean Joxeren beraren eta beste zenbait

lagunen aholkua eta bultzada oso baliozkoak hartu izana—. Hitz bat jaulki zidan Joxek elkarrizketa labur horretan, Bitoriano gizon eta idazlearengan berak izandako eragina ulertzeko lagungarri: *Ni Gandiagaren editore baino, haren barru-askatzaile izan nauk agian!*

Liburuaren autoreak beldurra izan ohi dio sarritan editore kritikoari, idatzitakotik gehiegi kenduko ote dion, edo aldaraziko ote dion obraren egitura bera, edo halako titulu komertzialen bat, berarentzat ez gustukoa, jarrarazi. Joxe “editore kritikoaren” eginkizuna ez zen horrelakoa izan. Konfiantza osoz joaten zitzaion Bitoriano Donostiara, bere poemak eskuetan, jakin zekielako Joxe ez zitzaiola gaineratik jarriko eta ez zuela ezer aldatzera behartuko. Gandiagaren inprimategirako testuetan bakanak eta guztiz diskretoak dira Joxeren eskuzko oharrak. Hala ere, oharrak egin eta aholkuak emateaz gain, adiskidearen bestelako laguntza gertatu zitzaion bereziki garrantzizkoa Bitorianori, beronek bere poemetan aurkitu gabeko ideiaren originaltasuna, balioa eta ederra aurkitzen lagundu baitzion sarritan. “Harrizkoa zara”... Nik ikusten dudana esaten dut..., Bitorianok. Baina, Bitoriano, zuk irakatsi diguzu horrela ikusten eta esaten..., Joxek. Autorea “auto-irakurtzera” eramaten zuen “editoreak”, idatzitakoaren autoretasuna aitorraraziz gainera. Editore “iradokitzailea”... Horixe esan nahi baitu ‘iradoki’ hitzak: barrukoa aterarazi. Poemaren barruko sakonaz eta ederraz ohartaraztea autorea bera: horra editore “iradokitzailearen” eginkizuna. Horrela uler daiteke agian, Bitorianok ez eskatu izana bere liburuetarako hitzaurrerik Joxeri, honen egitekoa ez zelako, beraren ustetan, “irakur-

learentzat poemen hitzaurrea idaztea autorearen izenean”, autoreari berari poemen ezkutukoa iradokitzea baizik, horren jabea bera zela jabeaziz.

Poemekin batera, ordea, bere burua aurkitzen eta ulertzen lagundu ziola uste dut Joxek Bitorianori, “bere buruarengan konfiantzarik batere ez zuenari” konfiantza harrazten, eta bere barrua askatzen. Gandiaga hil berritan, honako hau nabarmendu zuen kazetariak Joxeri egindako elkarrizketan: “Libre hitz egiten ikasi zuen”. Joxeren hitzak: “Berez hain uzkurra izanik, bere buruaren kontra borroka eginez lortu zuen bere baitako gauzak kontatzeko zuen askatasuna eta gaitasuna. Nik neuk etsenplurik eman izan banion, horretan eman nion, gazteagoa nintzelako askeago bainintzen, bai pentsakeraz eta bai hitz egiteko eraz. Libre izan da nahi zuelako, libre izan nahi zuelako eta hori gauza handia da” (*Gara*, 2001 otsaila, 22, 60. or.).

Oso aipatuak izan dira Gandiaga estu eta asekaitez haren geroko barne-askatasuna eta bizitzako azken aldiaren erakutsitako barne-bakea... Lurralde Santura egindako erro-mesaldian abiatu ote zuen askapen-prozesu hura? 1980.eko urteetako krisialdi fisiko-psikikoak lagundu ziola? Azken egunak Gandiagarekin liburu mardulean Soralezeko Julian eta Anjelita adiskideen eragin handia nabarmendu digu Joxek; eta baita Juan San Martin eta bes-telako lagunena ere. Joxek berak izandako eragin apartekoa azpimarratzea egokitu zaigu hemen: apartekoa bai, Bitorianori berari erakutsiz (ikus-araziz) eta iradokiz (idoki-araziz) bere poemetako jatorrizko munduaren jatoritasuna eta intuizioaren ederra.

Azken liburuan Mendebaldeko pentsamenduaren labirinto

modukora sarrarazten gaitu Joxek; eta batera eta bestera, aurrera eta atzera ibilarazi ondoren, labirintoaren erdigunera iritsi gabe eta labirintotik kanpora irten ezinik uzten gaituela iruditzen zait. 135. orrialdean dioenez, “Gandiagaren fedea eta Jainkoa, niretzat arrotza ez, baina bere ebidentzia masiboarekin kasik ikaratzen ninduen zerbait zen. Errealismo ikaragarrikoa” (135. or.). Uste dudanez, Joxek, errespetu handiz, ez zuen labirintoaren proba hori egitera gonbidatu Bitoriano; edo agian Gandiagak berak ez zion jarraitu nahi izan barrura.